

onze eeuw het getij mee omdat internationaal een heroriëntatie in het sociale denken haar beslag kreeg.

Mulder doelt op de door H. Stuart Hughes gesignaleerde revolte tegen het positivisme, die een toenemende aandacht voor ontwikkelingsverschijnselen, voor irrationele factoren in het sociale en psychische leven en voor leerprocessen met zich meebracht (12,246). In concreto profiteerde de pedagogiek van de emancipatie van de geesteswetenschappen uit het benauwende natuurwetenschappelijk wetenschapsmodel van de negentiende eeuw.

Dit sociaal- en wetenschapshistorische kader wordt in Mulders studie in wat vluchtige en zelfs cryptische (11-14) bewoordingen gepresenteerd, maar het is dan ook niet méér dan een achtergrond waartegen intellectuele biografieën van de verzamelde pedagogen worden geprojecteerd. Deze opzet impliceert overigens geen pleidooi voor een beperkte, 'internalistische' geschiedschrijving van de pedagogiek. De ontwikkeling van de wetenschap staat niet op zichzelf, zo betoogt de auteur, maar is onlosmakelijk verknoopt met ethische en levensbeschouwelijke standpunten (22). Mulder opteert daarmee voor een externalistische aanpak die vooral wordt gekenmerkt door de verbinding van pedagogische theorie en persoonlijke ervaringen in het verzuilende Nederland. Ook dit uitgangspunt heeft zijn beperkingen, maar in de praktijk blijkt het bijzonder vruchtbaar. Zo is het portret van Gunning uitzonderlijk perfect: zowel grondig als meeslepend. Het behoort tot het beste dat het historisch pedagogisch onderzoek in Nederland heeft opgeleverd. Daarmee vergeleken blijft het beeld van de priester Hoogveld nogal bleek. Dit is een gevolg van het door Mulder gehanteerde procédé. Hoogvelds scholastieke denkwereld laat zich niet zo gemakkelijk relateren aan een levensloop waarin de persoonlijke noten zo schamel zijn en waarin zo weinig mensen (kinderen!) van vlees en bloed lijken voor te komen.

Mulder heeft in zijn onderzoek gekozen voor een periodisering die recht doet aan het optreden van de eerste generatie van academische pedagogen in Nederland. Zijn biografische aanpak liet geen ruimte om méér dan terloopse aandacht te besteden aan anderen dan hoogleraren of aan de naoorlogse periode. Die noodzakelijke beperking levert ons een beeld op van een betrekkelijk onbewogen geschiedenis. Dat beeld is nogal statisch en mist ontwikkelingen waarin bijvoorbeeld de moderne pedagogiek haar schaduw vooruit wierp. Mulder kan het waarschijnlijk niet helpen. De pedagogiek vestigde zich aan de universiteiten zonder zelf ogenschijnlijk van aanschijn te veranderen. Dit betekent wel dat de pedagogiek in Nederland om verdere geschiedschrijving vraagt.

J. M. A. Noordman

W. A. W. de Graaf, *De zaaitijd bij uitnemendheid. Jeugd en puberteit in Nederland 1900-1940* (Dissertatie Leiden 1989; De Lier: Academisch Boekencentrum, 1989, 304 blz., f55,-, ISBN 90 72015 282).

Jeugd als sociale categorie is 'in'. Beleidsmakers verwachten anno 1990 opmerkelijk veel heil van bemoeienis met opgroeiende jongeren. Sociale wetenschappers van diverse pluimage hebben zich in de afgelopen jaren haastig bijeen geschaard in secties jeugdstudies. Nogal wat onderzoekers uit deze kring richten hierbij, geïnspireerd door het 'Franse denken', de blik op het verleden en bedienen zich van de zogenaamde vertooganalyse. Niet de historische actoren die het woord namen en de motieven die mogelijk richting hebben gegeven aan hun handelen staan centraal in dergelijk onderzoek, maar het spreken als zodanig. Het wie-wat-waar-

wanneer-en-waarom van het 'traditionele' historisch bedrijf maakt bij zo'n aanpak plaats voor een meer globaliserende benadering, waarin aan het corpus van ideeën over een bepaalde thematiek een relatief grote zelfstandigheid wordt toegemeten. Dat kan tot verrassende inzichten leiden.

De Utrechtse ontwikkelingspsycholoog Willibrord de Graaf heeft vanuit een dergelijke optiek zijn proefschrift gewijd aan de vraag naar de opkomst en de ontwikkeling van het 'vertoog' over de jeugd in Nederland tussen 1900 en 1940. Aan het einde van de eerste wereldoorlog ontstond vanuit diverse hoeken vrij plotseling een grote belangstelling voor de puberteit als overgangsfase tussen de afhankelijke kindertijd en de volwassenheid. Dit leidde tot een veelheid van pedagogische initiatieven, want de ontdekking van de puberteit als een algemene, niet aan een bepaalde categorie voorbehouden, en normale overgangsfase in het leven van jongens en meisjes gaf vooral aanleiding tot bezorgdheid. Die gold in het bijzonder de arbeidersjeugd, die zich in deze cruciale ontwikkelingsfase niet gekoesterd wist in een adequaat pedagogisch milieu, maar was overgeleverd aan een onpersoonlijk en steeds rationeler arbeidsproces. De Graaf schetst de op deze jeugd gerichte initiatieven rond de overgang van school naar arbeid; het streven naar een kans op een 'echte' puberteit vormt hierin de rode draad. Scholing, vrije jeugdvorming, beroepskeuze en een speciale arbeidsdienst beoogden allemaal een optimalisering van de kansen op persoonsvorming tijdens deze fase van 'storm-en-drang' en grote innerlijke onzekerheid. Persoonsvorming betekende hier een zo goed mogelijke inpassing in de waarden en normen van de cultuur, die juist in de puberteit verinnerlijkt moesten worden. Het beleven van een puberteit werd hiermee zowel normaal als een norm, stelt De Graaf.

In afzonderlijke hoofdstukken beschrijft de auteur het 'groeïend vertoog over de jeugd' (17). In concreto betekent het, dat hij heeft 'geanalyseerd welke debatten, maatregelen, plannen, denkbeelden, theorieën en instituties vorm gaven aan het jeugdvraagstuk, en wat voor concepties over de jeugd daarin een rol speelden' (13). Hij beziet de verbreding van het vertoog tegen de achtergrond van enerzijds andere discursieve ontwikkelingen, zoals het denken over school, gezin en arbeid, en anderzijds maatschappelijke ontwikkelingen, zoals onderwijs- en arbeidsparticipatie en de ontwikkeling van de arbeidsmarkt. Deze laatste gelden dan als condities, die de inzichten van pedagogen en sociale hervormers weliswaar niet feitelijk hebben bepaald maar er wel het decor voor vormden. Het is dus geen 'zwevende' vertooganalyse geworden. Wel een in modieus kostuum gestoken mentaal-culturele analyse van een tot dusverre nog niet integraal opgevatte historische problematiek.

Het is niet gering wat de auteur binnen deze opzet allemaal over hoop haalt. In het eerste hoofdstuk zet De Graaf aan de hand van het 'Verslag van de staatscommissie tot onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdigen van 13-18 jaar' uit 1919 uiteen hoe de problematiek aanvankelijk werd gezien in het licht van zedelijk verval, oorlog en criminaliteit, terwijl de oplossing werd gezocht in verlenging van de leerplicht, beroepsvorming en vrije jeugdvorming (het 'derde milieu'). De volgende hoofdstukken beschrijven de verschuivende condities en de lijnen waarlangs het vertoog zich over de verschillende deelterreinen heeft ontwikkeld. Een breedsprakig maar nauwelijks op de specifiek Nederlandse situatie toegesneden relaas rond het begrip 'Fordisme' neemt de plaats in van een beschrijving van sociaal-economische ontwikkelingen. De onderwijsdeelname van jongeren blijkt, ondanks alle pogingen tot verandering, aanhoudend laag en de arbeidsparticipatie omgekeerd evenredig hoog. Die gegevens vormen als het ware de panelen van het decor.

In het hoofdstuk over de denkbeelden en initiatieven inzake arbeid, scholing en persoonlijke ontwikkeling van de jeugdige arbeid(st)er ligt de nadruk op tegenstrijdigheden in de perceptie

van arbeid. Enerzijds gold arbeid als bestemming van de mens en anderzijds vormde ze een bedreiging voor een kwetsbare groep als de jeugd. Ook in de manier waarop men zich rekenschap gaf van het proces van rationalisatie van de arbeid herkennen we een paradox. Aan de ene kant verhinderde de vereenvoudiging van het werk de arbeidsvreugde en aan de andere kant maakte de arbeidsduurverkorting de weg vrij voor hogere culturele doelen. De penvoerders van het vertoog gebruikten beide invalshoeken in hun pleidooi voor uitbreiding van vorming en scholing. Vorming naast de arbeid moest de ontstane ruimte pedagogisch verantwoord gaan opvullen. Andere voorgestelde 'regulaties' (92) van de overgang tussen school en beroep zijn: verlenging van de leertijd, beroepskeuzevoorlichting en -advies en een verantwoorde besteding van de vrije tijd, liefst in een jeugdorganisatie. Hierin herkent De Graaf 'twee bewerkingsprocessen ten opzichte van de begripsvorming over de jeugd' (94). Dat is allereerst de veralgemenisering van jeugd en puberteit en daarnaast een individualisering door erkenning van de individuele aanleg en persoonlijkheid van de jongere, die bijvoorbeeld centraal staat in de begeleide beroepskeuze. Het feit dat deze concrete initiatieven de beoogde doelgroep nauwelijks bereikten, noemt De Graaf in zijn slothoofdstuk vervolgens weer de motor achter de verbreding van het vertoog.

Het hoofdstuk over vrije jeugdvorming en puberteit vind ik een zwakke schakel. Het is rommelig van structuur en kent nogal wat herhalingen. Er wordt naar mijn idee te weinig wetenschapsinhoudelijk stilgestaan bij de puberteitspsychologie. De auteur rent direkt door naar meningen van tijdgenoten over allerhande zaken, waarin zij manifestaties zagen van problematische kanten van de puberteit: dansen, sexuele voorlichting enz. De excursen over de wetenschappelijke visie op de puberteit en de plaats van de erfelijkheid daarbinnen staan strikt genomen buiten het betoog. Voorts ontbreekt iedere reflectie op de toch altijd complexe relatie tussen theorievorming en de receptie ervan. Ook de strekking van het—mijns inziens pas in de jaren dertig omarmde—doel van persoonlijkheidsvorming binnen de gemeenschap, weet de auteur onvoldoende te verhelderen. Maar wat erger is, de psychiatrische herkomst van het concept van de puberteit als beslissende leeftijdsfase wordt alleen gesuggereerd. Ik vrees dat een goede onderbouwing ook niet mogelijk is. Daarmee valt de bodem weg onder de centrale lijn van het betoog: de 'normalisering' van de puberteit.

Gelukkig steekt het hoofdstuk over jeugdwerkloosheid als sociaal-pedagogisch probleem hier schril bij af. Dit is het meest consistente en best onderbouwde gedeelte van het boek. De Graaf laat zien hoe jeugdwerkloosheid werd gedefinieerd als een pedagogisch probleem. Jongeren zonder werk heetten tijdens de depressie kansloos om hun persoonlijkheid te ontwikkelen in dienst van de gemeenschap. Op die manier fungeerde ook deze conditie als een hefboom voor intensivering van de pedagogische bemoeienis met de jeugd, stelt de auteur.

Het slothoofdstuk brengt geen nieuw antwoord op de centrale vraagstelling. Hoe het vertoog over de jeugd zich heeft kunnen verbreden, wordt dus niet anders verklaard dan uit de discursieve ontwikkeling zelf, onder een gunstige inwerking van condities. De tirade tegen tekortschietende gangbare verklaringen voor de veralgemenisering van jeugd en puberteit uit de inleiding klinkt hierdoor wat hol. Daar staat tegenover dat De Graaf in zijn conclusie aanzetten geeft tot een aantal interessante ideeën, zoals de koppeling van de contradictie in het begrip 'persoonlijkheid', waartoe de jeugd moest worden opgevoed, aan de verzuilde maatschappelijke structuur, die burgers op een vergelijkbare manier tegelijk autonoom en afhankelijk maakte. Tot mijn verrassing trof ik op één van de laatste pagina's (188) toch nog een verklaring aan voor het niet zuilsgewijze behandelen van de denkbeelden over de jeugd: de overeenstemming was allesoverheersend. Ik had die conclusie wel zelf willen kunnen trekken. Dit doet echter geen

afbreuk aan de waarde van het boek als een *eye-opener* voor de samenhang tussen de verschillende elementen uit de overspannen bemoeienis met de jeugd tijdens het Interbellum.

Nelleke Bakker

C. Koninckx, *Koning Leopold III. Diplomaat voor de vrede* (St.-Niklaas: Agora, 1987, 275 blz., f49,50, ISBN 90 72201 02 7 (geb.), ISBN 90 72201 01 9 (pbk.)).

R. Keyes, *Leopold III. Een beproefd koning, 1901-1940* (Tielt: Lannoo, 1986, xvi + 430 blz., f57,50, ISBN 90209 1405 7); *Idem, Leopold III. Complot tegen de koning, 1940-1951* (Tielt: Lannoo, 1988, xi + 499 blz., f57,50, ISBN 90 209 1421 9).

Christian Koninckx, die al heel wat over Zweden in de moderne tijd publiceerde, heeft nu ook de diplomatie voor de vrede door Leopold III gedurende de jaren 1936-1940, ook en vooral in het kader van de Oslo-groep bestudeerd in de archieven te Stockholm, aangevuld met voornamelijk het archief van het secretariaat van de koning (Brussel).

Eerst schetst de auteur het ontstaan en de invulling van de nieuwe onafhankelijke koers in de Belgische buitenlandse politiek van 1936, die vooral tegen de dreiging uit het oosten gericht zou zijn. Dat is wel een heel nieuwe visie. Leopold III had trouwens in 1936 al het 'voorgevoel als zou Duitsland andermaal België doorkruisen' (46). Een andere oorzaak voor de nieuwe politiek was volgens Koninckx dat het behoud van het militair akkoord met Frankrijk eventueel kon dwingen tot samenwerking met een communistisch land (de USSR), wat niet de goedkeuring van de publieke opinie wegdroeg. Maar is het niet wat naïef te veronderstellen dat de 'publieke opinie' mee de buitenlandse politiek maakte? Ook een aantal andere redenen die de auteur aanhaalt om de evidente noodzaak van een correcte neutraliteit te staven, zijn niet direct duidelijk: hij noemt onder andere het 'jodenvraagstuk' en de zaak dr. Martens (84). Anderzijds rept hij met geen woord over de eventuele invloed van de totstandkoming in Frankrijk van de 'rode' Volksfront-regering.

Verder in zijn overzicht van de jaren 1936-1939 komen trouwens nog bepaalde uitspraken voor die niet zo voor de hand liggen. Wij noemen er twee. Met betrekking tot de Spaanse burgeroorlog blijft Koninckx bij de klassieke visie dat Spaak, 'voorstander (was) van de Burgos-regering' (85). Deze boude bewering wordt door specialisten echter meer en meer gerelativeerd: Spaak zou integendeel pas toen het werkelijk niet langer anders kon, toegegeven hebben in de kwestie Burgos (zie ook de Acta van het colloquium over de Spaanse burgeroorlog in 1986 (*Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* (Gent, 1988))).

Met betrekking tot de interpretatie van de onafhankelijkheidspolitiek stelt Koninckx Pierlot tegenover de koning. Voor de eerste betekende zij dat men vrij een keuze kon maken tussen neutraliteit of een alliantie, een interpretatie die Leopold—zoals Koninckx—bestreed omdat men dan het risico liep dat het *Reich* zou denken dat het om een alliantie met Groot-Brittannië en Frankrijk zou gaan en preventief zou ingrijpen. Maar het 'doorzicht' dat de auteur aan Leopold, Davignon en anderen toeschrijft had hen toch kunnen vertellen dat de buitenlandse politiek van Hitler hoe dan ook op de agressieve toer zou gaan?

Maar goed, de auteur mag daarover een eigen mening hebben. Toch is het eigenaardig dat hij na gedurende 89 bladzijden de lof van de nieuwe onafhankelijkheidspolitiek gezongen te hebben, over de Sudetenkwestie schrijft dat 'het afsluiten van *militaire allianties* als strategische